

DOI: <https://doi.org/10.36719/2706-6185/15/18-25>

Nurlan Ramiz oğlu Məmmədov
Bakı Slavyan Universiteti
doktorant
nurlan.mammadov.r@bsu-uni.edu.az

AZƏRBAYCANDA ƏLAVƏ TƏHSİLİN TƏŞKİLİNİN ƏSAS İSTİQAMƏTLƏRİ VƏ TƏŞKİLİ MODELƏRİNƏ DAİR

Xülasə

Bazar iqtisadiyyatının və yeni iqtisadi münasibətlərin formalaşması, yüksəksürətli informasiya və yüksək texnologiyaların inkişafı ilə əlaqədar olaraq cəmiyyətin hər bir fərdi şəxsi istər sosial, istər iqtisadi, istərsə də mədəni sahədə köklü dəyişikliklərin bilavasitə iştirakçısına çevrilir. Yeni qlobal və meqa iqtisadi institutlar yeni iş formaları, bilik və bacarıqlar yaradır, təkmilləşdirir, tələb edir və qiymətləndirir. Bu zaman kapital maddi resurslara deyil, əmək ehtiyatlarına və sosial resurslara qoyulur. Qloballaşan dünyada bilik və informasiya sürətlə dəyişdiyindən, bir dəfəlik təhsil insanın bütün həyatı boyu inkişafını təmin edə bilmir. Hətta ən qabaqcıl təhsil sistemində belə əldə edilən biliklərin əksəriyyəti tədris prosesi başa çatdıqdan bir müddət sonra öz aktuallığını itirir. Hazırda elm və texnika elə sürətlə inkişaf edir ki, hər il orta hesabla biliklərin 30 faizə yaxını “köhnəlik”, bir neçə ildən sonra peşə və ixtisasların məzmunu inkişaf ayaqlaşır və zərurət yaranır. Onu yeniləyin. Cəmiyyətin sosial, iqtisadi, siyasi, mədəni həyatında fəal iştirak etmək üçün hər bir insanın öz peşə və peşə bacarıqlarını, şəxsi keyfiyyətlərini həm kəmiyyət, həm də keyfiyyət baxımından yeniləməsi, zənginləşdirməsi və dövrün tələblərinə uyğunlaşdırması zəruri olur. Azərbaycan Respublikasında əlavə təhsilin tarixinin öyrənilməsi təhsilin fasiləsizliyi prinsipi əsasında yeni modellər əsasında əlavə təhsilin daha səmərəli təşkilinin işlənilib hazırlanmasına yeni baxışın və konsepsiyanın formalaşdırılması baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Açar sözlər: *dövlət proqramı, təhsil islahatları, ixtisasartırma, ixtisasartırma, stajkeçmə, yaşlıların təhsili, əlavə təhsil, fasiləsiz təhsil*

Nurlan Ramiz Mammadov

About the main directions and organizational models of the organization of additional education in Azerbaijan

Abstract

In connection with the formation of a market economy and new economic relations, the development of high-speed information and high technologies, each individual of the society becomes a direct participant in fundamental changes in both social, economic and cultural spheres. New global and mega economic institutions create, improve, demand and evaluate new forms of work, knowledge and skills. In this case, investment does not invest in material resources, but in labor resources and social capital. As knowledge and information change rapidly in a globalized world, once an education is obtained, it cannot ensure a person's development throughout their life. Most of the knowledge gained even in the most advanced education system loses its relevance some time after the completion of the educational process. Nowadays, science and technology are developing at such a pace that every year on average about 30 percent of knowledge “becomes obsolete”, after a few years the content of professions and specialties does not keep up with development, and there is a need to update it. For active participation in the social, economic, political, cultural life of society, it becomes necessary that each person updates, enriches and adapts to the requirements of the time their professional and professional skills, personal qualities both in quantitative and qualitative terms. The study of the history of additional education in the Republic of Azerbaijan is important for forming a new view and concept of developing a more effective organization of additional education based on new models based on the principle of continuity of Education.

Keywords: *state programme, education reforms, improvement of professional skill, retraining of specialists, internships, adult education, additional education, continuing education*

Giriş

Azərbaycan Respublikasında fasiləsiz təhsil sistemində əlavə təhsilin yeni modellər əsasında təşkili 2000-ci ildə Ümummilli lider Heydər Əliyevin Azərbaycan Respublikasında təhsil sisteminin təkmilləşdirilməsi haqqında imzaladığı 13 iyun tarixli, 349 nömrəli Fərmanı ilə genişmiqyaslı təhsil islahatları çərçivəsində başlandı. Qeyd edək ki, 2000-ci ilədək əlavə təhsil sistemində islahatların həyata keçirilməsi ilə bağlı artıq hüquqi baza mövcud idi. 11 iyul 1997-ci il tarixli, 77 nömrəli İxtisasartırma və kadrların yenidən hazırlanması müəssisələrinin nümunəvi əsasnamə (1) və Azərbaycan Respublikasının təhsil sahəsində İslahat Proqramının təsdiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 15 iyun 1999-cu il tarixli 168 nömrəli Sərəncamı (2) Azərbaycanda əlavə təhsil sisteminin dünya təhsil standartları əsasında yenidən formalaşdırılması ilə bağlı ilk normativ-hüquqi aktlar olmuşdur.

1999-cu il Təhsil sahəsində İslahat Proqramının 2.1; 2.3.2 və xüsusilə 2.3.3 Başqa sahələr üçün kadrlar hazırlığı hissəsində yeni istehsal-mülkiyyət münasibətlərinin, beynəlxalq iqtisadi əməkdaşlığın, respublika iqtisadiyyatının dünya iqtisadiyyatına inteqrasiyasının, eləcə də respublika iqtisadiyyatına yeni texnologiyaların diversifikasiyasının tələblərinə uyğun mövcud kadrlar potensialının ixtisasartırma, yenidən hazırlanma və əlavə təhsilinin təşkili təxirəsalınmaz vəzifə kimi qeyd olunmuşdur.

İslahat Proqramı çərçivəsindəki fəaliyyət 2000-ci il 13 iyun tarixli Prezident Fərmanı (3) ilə daha da dərinləşdirilmiş, diplomdansonrakı təhsildə aparılan islahatlar öz məntiqli davamı üçün bir növ əlavə dəstək almışdır. Məhz bu Fərmana uyğun olaraq Azərbaycanın təhsil sistemində müəllim hazırlığının dünya ölkələrindəki təcrübəyə əsaslanan konseptual strategiyası müəyyənləşdirilmiş, ilkin və diplomdansonrakı müəllim hazırlığı pillələri beynəlxalq modellərə uyğunlaşdırılaraq, onlara bir-birini tamamlayan proseslər kimi baxılmış, fasiləsiz təhsil kontekstində ilk dəfə olaraq həmin pillənin yeni şəbəkəsi yaradılmışdır. Beləliklə, müəllim hazırlığı üzrə dünya təcrübəsinə inteqrasiya prinsipi zəruri faktor kimi qəbul edilmiş, həmin istiqamətdə konkret fəaliyyət həyata keçirilmişdir. Belə ki, Fasiləsiz təhsil hamı üçündür konsepsiyası verilmiş, ilk dəfə olaraq ixtisasartırma, yenidən hazırlanma təhsili, stajkeçmə və təkmilləşdirmə proseslərinin dəqiq çərçivələri müəyyənləşdirilmiş, modern tələblərə cavab verən dayaq-məntəqələri mexanizmi hazırlanmış, burada təhsil prosesinin təşkili modeli formalaşdırılmış, məntəqələrin dislokasiyası müəyyən edilmiş, cəlb olunan kontingent bazası barədə geniş informasiya bankı yaradılmışdır.

Azərbaycan Respublikası Təhsil nazirinin 21.02.2002-ci il tarixli, 164 nömrəli əmrinə əsasən, dayaq məntəqələrində təsdiq olunmuş mexanizmə uyğun aparılan işin ilk növbədə eksperiment zonalarına tətbiqi müəyyənləşdirildiyindən həmin bölgələrdə müvafiq izahat işlərinin aparılması üçün 2002-ci ilin fevral-mart aylarında zona müşavirələri keçirilmiş, dayaq məntəqələri üzrə eksperiment aparmaq üçün Bakı şəhərinin Səbail rayonu. Gəncə. Sumqayıt və Şəki şəhərləri və Cəlilabad rayonu müəyyənləşdirilmişdir ("Azərbaycan müəllimi" qəzeti, 2009: 2).

Təhsil Nazirliyinin 2000-ci il aprel kollegiyasında bu aktual problemin həlli üçün özündə 16 konkret strateji addımı birləşdirən xüsusi Plan qəbul edilmiş, həm ixtisasartırma, həm də yenidən hazırlanma təhsilinin təşkili modelləri layihə formasında pedaqoji ictimaiyyətin geniş müzakirəsinə verilmişdir. Qərarın icrası ilə əlaqədar Sifariş-təklif modelinin tətbiqi üçün strategiya da hazırlanmışdır (5). Bütün bunlar məzmun aspektində çox variantlılıq, tələbata uyğunluq prinsiplərinin reallaşdırılmasına səbəb olmalı idi. Bu pillədə global, geniş miqyaslı islahatların aparılmasından əvvəl radikal addımlar atılaraq 1000-dən artıq ana dili və ədəbiyyat, eləcə də riyaziyyat müəllimlərinin ixtisasartırma təhsilinə olan real tələbatı öyrənilmiş, çoxsaylı mütəxəssislərdən ibarət işçi qrupları tərəfindən bu tələbatların qruplaşdırılması işi aparılmış, nəticədə hər iki ixtisas üzrə ixtisasartırma təhsili üçün məzmun baxımından tələbatı tam əhatə edən 40-a yaxın çoxvariantlı tədris plan-proqramları hazırlanmışdır. Güclü ekspertizadan keçirilmiş bu tədris sənədləri yerlərə göndərilmiş, hər bir müəllimin onun real tələbatını ödəyəcək çoxsaylı tədris plan-proqramlarının içərisindən özünə uyğun olanını seçməsi üçün münbit şərait yaradılmışdır. Qeyd olunmalıdır ki, pedaqoji kadrların diplomdansonrakı təhsilinin bu cür yeni təşkili mexanizmi prosesin idarə olunmasının əksmərkəzləşmə prinsiplərinə tam uyğun aparılması kimi qiymətləndirilir.

Bundan əlavə, beynəlxalq məsləhətçilər Rob Makbraytm "Müəllim hazırlığı - pedaqoji təhsil" və Ketrin Raylinin "Müəllim fəaliyyətinin qiymətləndirilməsi və peşəkarlıq səviyyəsinin inkişafı"

mövzularında apardıqları tədqiqatların nəticəsi də ixtisasartırma və yenidən hazırlanma təhsilində Azərbaycan üçün müəyyən edilmiş bu yeni modelin rəsmi şəkildə dəstəklənməsinə bariz nümunə ola bilər (Bocharova, 1996: 4).

Monitoring anket sorğularının real təhlili və müşahidələrin real vəziyyətini düzgün qiymətləndirməklə problemlə məsələləri üzə çıxarmaq üçün əlverişli şərait yaratmışdır. Təhsil Nazirliyinin "Ümumi təhsil müəssisələrinin müəllimləri üçün ixtisasartırma təhsilinin kurikulum çərçivəsi" sənədində (7) bu məsələ daha geniş şəkildə əksini tapmışdır. Kurikulum çərçivəsində müəllimlər üçün ixtisasartırma təhsilinin 3 modulda həyata keçirilməsi nəzərdə tutulur ki, bu modullar peşə fəaliyyətinin ümumi əsasları, ixtisas sahələri və innovasiyalar üzrə təlimi əhatə edir. Ümumi təhsil müəssisələrinin müəllimləri üçün hər bir ixtisas artırma dövrü 5 il hesab edilir.

Pedaqoji ictimaiyyətin geniş müzakirəsindən sonra diqqətə alınmış rəy və təkliflər, eləcə də müxtəlif ekspertlərin, beynəlxalq və milli məsləhətçilərin ideya və fikirləri də nəzərə alınmaqla, adları çəkilən konsepsiya və mexanizmlərin yekun variantları hazırlanmışdır. Həmin sənədlər, ümumilikdə bütün prosesin konseptual ideyalarını özündə əks etdirmiş və ixtisasartırma və yenidən hazırlanma təhsili üçün Azərbaycan modelini formalaşdırmışdır.

Təhsil sistemində kadrların ixtisasının artırılması mexanizmi bir-biri ilə vəhdət təşkil edən və paralel şəkildə fəaliyyət göstərən 3 blokdan ibarətdir:

- 1) Pedaqoji kadrların fəaliyyət göstərdiyi müəssisədəki proses;
- 2) İxtisasartırma tədris müəssisəsindəki (struktur bölməsindəki) proses;
- 3) İxtisasartırma təhsilində təminat prosesi

Bu proseslər aşağıdakı ayrı-ayrı modellər üzrə həyata keçirilir:

Pedaqoji kadrların əlavə təhsilinin təşkil mexanizmində ilkin olaraq ixtisas və fənlərin konkret siyahısı tərtib olunur, həmin siyahıya uyğun fəaliyyət göstərən pedaqoji kadrların faktiki tərkibi müəyyən edilir, ixtisaslar və pillələr üzrə planlaşdırılır, həmin qruplar üzrə real tələbatın öyrənilməsi istiqamətində xüsusi təhlillər aparılır, tədris, metodiki, kadr və s. sahələrdə çalışan mütəxəssislər tərəfindən hər bir pedaqoji kadr ilə fərdi qaydada iş aparılır, onların dərsləri dinlənir, təhlil edilir, ekspertlər tərəfindən qiymətləndirilir, onların individual əlavə təhsil tələbatları müəyyən edilir. Eyni fənləri tədris edən müəllimlərin stajlarına və ixtisasartırma pillələrinə görə üst-üstə düşən tələbatları qruplaşdırılır. Bu cür qruplaşdırma gələcəkdə təklif olunacaq tədris proqramlarının variantivliyinə imkan yaradır.

Ayrı-ayrı təhsil müəssisələrində pedaqoji kadrların ixtisasının artırılması ilə məşğul olan struktur bölmələr və mütəxəssislər əlavə təhsil müəssisələri tərəfindən təklif olunan tədris proqramlarını əvvəlcədən müəyyən edilmiş qruplar arasında bölüşdürürlər. Bu halda təklif olunan tədris proqramlarının qiymətləndirilməsi, onların konkret kadr üçün əlverişli olması əsas kimi qəbul edilir. Mütləq şərtlərdən biri də tam demokratik şəraitdə subyektin real imkanlarının dəqiq müəyyən edilməsi və məhz həmin imkanlara uyğun planlaşdırmanın aparılmasıdır. Perspektiv planlaşdırma işində pedaqoji kadrların şəxsi arzusu, tədris prosesinin dinamikliyi, əlavə təhsil müəssisəsinin resursları, tədris proqramlarının məzmununun ehtiyaca uyğunluğu kimi kriteriyalar əsas götürülür.

Nəticə

Bütün bu proseslər əlavə təhsil müəssisəsinə veriləcək sifarişin əsasını təşkil edir. Sifarişçilərin (tədris müəssisələrinin, təhsil orqanlarının), konkret pedaqoji kadrların tələbatını bütün hallarda ödəmək arzusunda olan təminatçı müəssisələr (əlavə təhsil xidmətləri göstərən müəssisələr, kurslar, fakültələr, şöbələr) yeni proqram hazırlığına sifarişçinin mütəxəssislərini dəvət edir, sifarişçinin tələbini tam ödəyən tədris proqramının tərtib olunmasına nail olur. Hər iki tərəfin şərtləri əks olunmaqla müvafiq müqavilələr imzalanır və beləliklə keyfiyyətli tədris prosesi reallaşmış olur.

Pedaqoji kadrların ixtisasının artırılması prosesinin nəticəsində həm sifarişçinin (tədris müəssisəsinin, təhsil orqanının), həm də subyektin (pedaqoji kadrların, təhsilalanın) maraqları dəqiq müəyyən edilmişdir.

Yalnız bundan sonra obyektin (tədris müəssisələrinin, təhsil orqanlarının) maraqları aşağıdakı kimi formalaşır:

- yüksək keyfiyyət;
- yeni-müasir ideyaların tədris müəssisəsinə gətirilməsi;
- tədris müəssisəsində yeni təlim texnologiyalarının tətbiqi;
- təhsilalanlar, valideynlər qarşısında obyektin yüksək nüfuz qazanması;
- müəssisənin yüksək kateqoriya alması;
- müəssisənin attestasiya, akkreditasiya kriteriyalarına cavab verə bilməsi;
- istinad müəssisəsi, baza kafedrası, baza müəssisəsi statusunun qazanılması.

Subyektin (təhsilalanın) maraqları:

- yeni biliklərə yiyələnmək;
- digər pedaqoji kadrlarla rəqabətdə üstünlük qazanmaq;
- təlim keyfiyyətinin yüksək göstəricilərinə nail olmaq;
- öyrəndənləri öyrədənə statusunu almaq;
- elmi yaradıcılıqla, elmi axtarışlarla məşğul olmaq imkanını qazanmaq;
- attestasiyadan müvəffəqiyyətlə keçmək;
- yüksək stimula əldə etmək.

Əlavə təhsilinin nəticəsi olaraq təhsilalanın (müdavimin, dinləyicinin) iş yerində aşağıdakı addımlar atılır:

Təlim-tərbiyə müəssisəsində çalışan pedaqoji kadrların ixtisasının artırılması həyata keçdikdən sonra onun nəticələri müəssisədə geniş müzakirə olunur. Bu zaman ixtisasını artıran qazandığı yeni biliklər haqqında ətrafı hesabat verir, onların prosesə tətbiqi üçün öz fikirlərini şərh edir, perspektiv planlarından danışır. Müəssisə tərəfindən ona müxtəlif tövsiyələr verilir, qazandığı yeni bilikləri yaymaq üçün konkret şərait yaradılır. Müəssisə həm pedaqoji kadrların əlavə təhsilinin nəticələrini, həm də əlavə təhsil xidməti göstərən müəssisə (yaxud onun struktur bölməsi) tərəfindən təklif olunan əlavə təhsilini müvafiq qaydada qiymətləndirir. Yaxşı qiymətləndirilmə halında əvvəlki əməkdaşlıq davam etdirilir. Pis qiymətləndirilmə halında isə müqavilələr ləğv edilir, sonrakı əməkdaşlıqdan imtina olunur və başqa əlavə təhsil xidmətləri göstərən müəssisə axtarılır. Hər iki halda həm obyekt, həm də subyektin özü alternativ variantlardan istifadə etməkdə maraqlıdır. Belə ki, daha səviyyəli təhsil təklif edən əlavə təhsil müəssisələrinə (struktur bölmələrinə) yeni müraciətlər olunur.

Əlavə təhsil almış pedaqoji kadrlar öz iş yerinə qayıtdıqdan sonra, faktiki olaraq, onun əlavə təhsildən sonrakı fəaliyyət dövrü başlanır. Bu dövrdə pedaqoji kadrların tədris etdiyi fənnə uyğun olan yenilikləri həm təhsil alanlara, həm gənc müəllimlərə, həm də bütün həmkarlarına çatdırmağa çalışır. Bu proses effektiv nəticə verdiyi təqdirdə pedaqoji kadrların mühazirəçi statusunda fəaliyyətə başlayır, qazandığı yeni biliklərin ətrafında olan pedaqoji kadrlara ötürülməsini həyata keçirir. Bu zaman o, əldə etdiyi yeni biliklərin məcmun formasında özünün kurslarını təklif edir. Əlavə təhsil almış pedaqoji kadrlar fənn metodbirləşməsində, kafedrada, metodşurada və s. uyğun strukturlarda öz metodikasının üstünlüyü barədə əsaslandırılmış məlumatlar verir, bunun həqiqətən də üstün mexanizmi olduğunu sübuta yetirir. O, elmi-praktik konfranslarda, seminarlarda, simpoziumlarda və s. iştirak etmək imkanı qazanır. Bütün bunlar pedaqoji kadrların yüksək kateqoriya, maddi və mənəvi stimula əldə etmək üçün müvafiq iddia qaldırmağa əsas verir (Əliyeva, 2016: 40).

İxtisasartırma təhsil müəssisəsindəki prosesin modeli təlim-tərbiyə və peşə ixtisas təhsili müəssisələrindəki bütün kateqoriyalardan olan pedaqoji işçilər əhatə olunmaqla daxili struktur bölmələri müəyyənləşdirir. Bu bölmələrin funksiyaları prosesin əlaqələndirilməsi, tənzimlənməsi, informasiya təminatı kimi əsas istiqamətləri əhatə edir. Struktur bölmələrin funksiyaları dəqiq istiqamətləndirildiyi təqdirdə burada fəaliyyət göstərən mütəxəssislərin də fəaliyyət dairəsinin reqlamentləri dəqiq müəyyənləşdirilir. İlk növbədə təlim-tərbiyə və peşə ixtisas təhsili müəssisələrinin təsnifatı barədə informasiya bazası (data) formalaşdırılır, həmin informasiya bankına uyğun olaraq əhatə ediləcək dinləyici kontingenti bazası haqqında ətraflı məlumatlar toplanılır, bu bazanın qruplaşdırılması imkanları araşdırılır. Qeyd olunan hazırlıq işləri başa çatdıqdan sonra kafedra, kabinet, idarəetmə aparatı və s. struktur bölmələr bu və ya digər sahələr üzrə tanınmış mütəxəssisləri, ekspertləri prosesə cəlb edir, onlarla məqsədyönlü iş aparır, müvafiq rəylər öyrənilir, konkret fənn və ya ixtisaslar üzrə yerlərdə fəaliyyət göstərən pedaqoji işçilərin əsas tələbatları barədə ətraflı informasiyalar toplanılır. Həmin informasiyalar real tələbatın müəyyənləşdirilməsi üçün ümumi tövsiyələrin hazırlanmasına əsas verir. Bu tövsiyələrdə konkret dinləyicinin hazırlıq səviyyəsinin zəif tərəfləri, onun professional maraqları və

İxtisaslar üzrə yeniliklər əsas yer tutur. Kafedralar, kabinetlər variativ tədris proqramlarının hazırlanması imkanlarını araşdırır, proqram layihələrinin hazırlanması işinə başlayır. Proqram layihələrində yerlərdən daxil olan sifarişlər, təkliflər nəzərə alınır, layihələrin reallaşdırılması imkanları bir daha götür-qoy edilir. İxtisasartırma müəssisəsi və ya onun struktur bölməsi zəruri hesab edilən informasiya blokunun tədris proqramlarına daxil edilməsi üçün əsaslandırılmış təkliflər hazırlayır, dövlət standartlarına riayət olunur. Proqram layihələri ixtisasartırma müəssisəsinin elmi şurasına, metodiki şurasına, məşvəratçı orqanına təqdim edilir, onların geniş müzakirəsi keçirilir. Bu zaman Respublika Elmi-Metodik Şuranın, Tədris-Koordinasiya Şurasının, Təhsil Problemlər İnstitutunun və müstəqil ekspertlərin rəyləri öyrənilir. Bu rəylər proqram layihələrinin təsdiqi üçün əsas verir. İxtisasartırma təhsili müəssisələri bəyənilmiş və təsdiq edilmiş tədris proqramlarını müxtəlif vasitələrlə (elanlar, reklamlar, kompüter və internet ötürmələri, məktublar və s.) yerli təhsil müəssisələrinə, orqanlarına təklif edir. Bu proseslə paralel şəkildə proqramları həyata keçirəcək mühazirəçilər qrupunun hazırlanması işi həyata keçirilir. Təklif olunan tədris proqramlarına yerlərdən müsbət və ya mənfi münasibət bildirilir. Müsbət reaksiya verildiyi halda təlim-tərbiyə müəssisəsi və yerli təhsil orqanları ilə müvafiq müqavilələr, kontraktlar imzalanır, tədrisin təşkilatı məsələləri həll olunur, əvvəlcədən lazımi planlaşdırma işləri aparılır. Mənfi münasibət olduqda isə tədris proqramları yenidən işlənir. Bu zaman sifarişçilərlə (təlim-tərbiyə müəssisələri və orqanlarla) əlaqə yaradılır, onların mütəxəssisləri proqram hazırlığı prosesinə cəlb edilir, ayrı-ayrı rəylər öyrənilir, tələbatı yaradan səbəblər araşdırılır, münasib olmayan proqramlar korreksiya olunur, yeni istiqamətlər müəyyənləşdirilir. Bu halda müştərək proqramların hazırlanması da istisna olunmur. İxtisasartırma təhsilini almış pedaqoji işçi ilə müntəzəm əlaqə saxlanılır, öyrənilən bilik və bacarıqların iş prosesinə tətbiqi izlənilir. İxtisasartırma təhsil müəssisəsi öz məzununun fəaliyyətini monitorinq müşahidələr yolu ilə öyrənir, ona hamilik edir, yerlərdə kadrların periodik şəkildə yeni informasiyalarla təminatı kimi vacib prosesi reallaşdırır. Tədris-Koordinasiya Şurası ilə birlikdə kontingent bazanın respublika miqyasında tam əhatə olunması məqsədilə "Öyrəndənlərin öyrədilməsi" proqramlarının yerlərdə tətbiqinə nail olunur ("Azərbaycan müəllimi" qəzeti, 2010: 3). Bu zaman istinad tədris müəssisələrinin, baza müəssisələrinin, baza kafedralarının və s. qurumların real potensialından istifadə olunur.

İxtisasartırma təhsilində təminat prosesinin modeli çərçivəsində ixtisasartırma müəssisələrinin maliyyələşməsinə geniş imkanlar açır. Xüsusilə əcnəbi partnyorların, beynəlxalq təşkilatların xüsusi proqramları (kreditlər, qrantlar), eləcə də qüvvədə olan müvafiq qanunvericilikdən İslahat Proqramı çərçivəsində nəzərdə tutulan mənbələrdən, həmçinin sponsorların ayırmalardan və ödənişli təhsildən gələn gəlirlərdən məqsədyönlü şəkildə istifadə edir, xüsusi kreditlərin, qrantların əldə edilməsinə, üstün maliyyələşməyə, yüksək investisiya qoyuluşuna nail olur. Bunun üçün ayrı-ayrı təşkilatlarla, müəssisələrlə qarşılıqlı əlaqələr yaradır, müvafiq müqavilələr, kontraktlar imzalayır, inkişaf layihələri, təqdim edir. Yeni məzmunlu tədris proqramlarının təminatı məqsədilə xüsusi informasiya bankını yaradaraq ondan təyinatı üzrə istifadə edir. Bu blokun əsas məzmunu tədris proqramlarını auditoriyalarda həyata keçirənlərin öyrədilməsi, onların özlərinin ixtisasının artırılması işi ilə səciyyələnir. Xarici ölkələrdə stajkeçmə, xarici ölkələrin və beynəlxalq təşkilatların aidiyyəti mütəxəssislərinin ixtisasartırma müəssisəsinə (struktur bölməsinə) gətirilməsi, internet şəbəkəsinə qoşulma imkanlarının gücləndirilməsi, partnyor müəssisələrdən, təşkilatlardan informasiyaların müntəzəm qəbul edilməsi və s. işlər tədris proqramlarını həyata keçirənlərin öyrədilməsi istiqamətində atılan ən zəruri addımlardır. İxtisasartırma müəssisəsində tədris prosesinin metodiki təminatı gücləndirilir, həm təhsil verənlərin, həm də təhsil alanların müvafiq təminat məsələləri həll edilir. Təhsil verənlər ən müasir texnika və texnologiyalardan istifadə edir, təhsil alanlar isə zəruri metodiki vəsaitlərlə təchiz olunur. İxtisasartırma təhsilində distant (məsafədən) təhsil forması xüsusi konsepsiyaya uyğun olaraq tətbiq edilir, bir növ təhsildən istifadə coğrafiyası daim genişlənir. Audio-video materiallar, yem texnika və texnologiyaları özündə əks etdirən tədris vəsaitləri mütəmadi olaraq sifarişçilərə ötürülür, xüsusi kompüter proqramları tərtib edilir, televiziya və radioda efir saatları təşkil olunur, mərkəzləşmiş kompüter şəbəkəsinin köməyiylə sifarişçilərin tələbatları ödənilir. Bu istiqamətdə xaricdən daxil olan informasiyalardan, eləcə də internet şəbəkəsinin imkanlarından istifadə olunur, baza müəssisələri, baza kafedraları, baza mərkəzləri şəbəkəsi yaradılır və bu şəbəkə daim genişləndirilir. İxtisasartırma müəssisələri tərəfindən müvafiq qaydalar gözlənilmək şərtilə "İstinad tədris müəssisələri" mexanizmi tətbiq olunur. Həmin mexanizmi həyata keçirmək məqsədilə konkret bölgədə (ərazidə)

qabaqcıl tədris müəssisələri barədə geniş informasiya toplanılır və onların içərisindən daha uyğun gələni istinad tədris müəssisəsi kimi müəyyənləşdirilir, bəzi müəyyən olunmuş istiqamətlərdə əlaqələr yaradılır. Bu cür müəssisələrin bazasında ayrı-ayrı fənlər və ixtisaslar üzrə dayaq məntəqələri də yaradıla bilər ki, burada da pedaqoji kadrların təhsildənsonrakı səmərəli fəaliyyətini və təkmilləşdirilməsini təşkil etmək olar. Bu yolla "öyrəndənlərin öyrədilməsi" proqramının reallaşdırılması, kontingent bazasının tam əhatə olunması təmin edilir. İxtisasartırma müəssisəsi yerlərdə ən yaxşı təcrübənin yayılmasında bilavasitə iştirak edərək, bu işdə maraqlı tərəf rolunu oynayır. Bütün bunlar müəssisənin göstəriciləri kimi qiymətləndirilir və onun yüksək kateqoriya almaq iddiası üçün əsas verir. Beləliklə, "ixtisasartırma müəssisəsi - yerli təlim-təربiyə müəssisəsi - pedaqoji kadrların ixtisasının artırılması" kompleksi həyata keçirilir. İxtisasartırma təhsilinin təşkili mexanizmində nəzərdə tutulan hər bir blokda gedən proseslərin modeli zəncirvari xarakter daşıyır. Hər bir modelin həyata keçirilməsi işi isə tam paralel şəkildə aparılır. Pedaqoji kadrların ixtisasartırma təhsilinə cəlb olunması fasiləsiz təhsilin özəyini təşkil edir. İxtisasartırma təhsili konkret subyektin mütəmadi şəkildə meydana çıxan tələbatı - ehtiyacı məhz elə həmin təhsil formasının həyata keçirilməsi ilə reallaşdırılır.

Yenidənəhazırlanma təhsilinə tədris müəssisələrinin ştatlı müəllimləri ilə yanaşı, konkret istiqamətlər üzrə mühazirəçi kimi görkəmli mütəxəssislər də müvafiq qaydalar üzrə dəvət olunurlar. Tədris proqramları tam ödənildikdən sonra Təhsil Nazirliyi tərəfindən təsdiq olunmuş qaydada dövlət buraxılış imtahanları təşkil olunur. Buraxılış imtahanları dövlət imtahan komissiyası tərəfindən keçirilir. Dövlət imtahan komissiyasını tərkibi təhsil müəssisələrini rəhbərlərinin əmri ilə təsdiq olunur. Komissiyaın sədrliyinə namizəd əvvəlcədən Nazirliklə razılaşdırılmalıdır. Yenidənəhazırlanma təhsilini başa vurub dövlət buraxılış imtahanlarını müvəffəqiyyətlə verən məzunlara vahid formada **diplom** təqdim edilir. Bu cür diplom ali və ya orta ixtisas təhsili haqqında sənəd deyildir. Yenidənəhazırlanma diplomu məzuna onun ilkin aldığı ali və ya orta ixtisas təhsil bazasında vəzifə kateqoriyası üzrə peşə və ixtisas tələblərinə müvafiq olaraq fəaliyyət göstərmək hüququ verir. Təhsil müəssisələrində işləyən, lakin müəssisənin təqdimatı və müvafiq surətdə yerli təhsil orqanlarının göndərişi olmadan öz arzusu ilə yenidənəhazırlanma təhsili olan dinləyicilərin təhsil aldıkları müddətdə iş yerinin saxlanması məsələsi Azərbaycan Respublikası Əmək Məcəlləsinin 129-cu maddəsinə uyğun tənzimlənilir (10). Belə ki, təhsil müəssisələrinin daxili imkanları və şəraiti nəzərə alınmaqla, tərəflərin qarşılıqlı razılığına əsasən təhsil müddətində haqqı ödənilməyən məzuniyyət verilə bilər, bu zaman dinləyicilərin iş yeri saxlanılır, ona ezamiyyə və digər xərclər ödənilir. İşçi işəgötürənə təqdim etdiyi ərizədə təhsil haqqının özü tərəfindən ödəniləcəyi, oxuduğu müddətdə və təhsilini başa vurduqdan sonra heç bir iddia qaldırmayacağı, ezamiyyə xərci, eləcə də yeni aldığı ixtisas üzrə iş yeri tələb etməyəcəyi barədə öhdəlik götürür. Bütün hallarda yenidənəhazırlanma diplomu həmin ixtisas üzrə işləmək üçün məzuna heç bir müstəsna hüquq vermir. Yalnız təhsil müəssisələrində tələbat yaranarsa, bu diplomla işləmək ümumi əsaslarla keçirilir. Respublikanın ucqar ərazilərində və dağ kəndlərində, şagirdləri və sinif komplektləri az olan məktəblərdə yerli əhalidən ibarət pedaqoji kollektivdə bir fəndən bir neçə müəllimin, digər fənlərdən müəllim çatışmazlığı olduğu hallarda sıxlıq təşkil edən fənn müəllimlərinin tələbat olan fənlər üzrə yenidənəhazırlanma təhsilinə göndərilməsi təkcə müəllimlərin deyil, daha çox təhsil müəssisələrinin və yerli təhsil orqanlarının, ümumilikdə təhsilin mənafehinə xidmət edir. Kəskin tələbat olan ixtisaslar üzrə müəllimlər yenidənəhazırlanma təhsilinə göndərilərkən, həmin şəxslərin iş yerləri və orta aylıq əmək haqları saxlanmaqla, onlara müəyyən edilmiş qaydada ezamiyyə xərcləri ödənilir. Həmin xərclərin maneəsiz ödənilməsi üçün yerli təhsil orqanları vaxtında maliyyə təşkilatları ilə birgə tədbirlər həyata keçirməli, tələb olunan maliyyə vəsaiti qabaqcıdan planlaşdırılıb xərclər smetasına salınmalıdır. Maliyyə məsələləri yerli maliyyə təşkilatları ilə müsbət həll olunduqdan sonra işəgötürən və yenidənəhazırlanmaya göndərilən şəxs arasında tərəflərin məsuliyyətini müəyyənləşdirən müqavilə bağlanır, göndəriş məktubunda bu müqavilə barədə qeyd edilir. Yenidənəhazırlanma təhsilində ödəniş xərclərinin miqdarı Nazirliyin müvafiq struktur bölməsi ilə qabaqcıdan razılaşdırılır və təlimatı sənədlər əsasında müəyyənləşdirilir (11).

Yenidənəhazırlanma təhsilinin təşkili mexanizmi bir qayda olaraq, sifariş və təklif əsasında həyata keçirilir. Sifarişlər birmənalı şəkildə "aşağıdan yuxarı" prinsipinə uyğun həyata keçirilir və iki formada olur: **dövlət sifarişi** və **fiziki şəxs tərəfindən verilən sifariş**.

Dövlət sifarişi. Yenidənəhazırlanma təhsili üzrə dövlət sifarişi pedaqoji kadrların bir mütəxəssis kimi digər struktur bölmə, müəssisə, region və s. obyekt üçün zəruriliyi həl edən qayda (kadr

dislokasiyasındakı mütənasibliyə, yeni ixtisaslar üzrə kadr hazırlığına, istehsalat münasibətlərinin dəyişməsinə və s. uyğun) həmin subyektin işlədiyi müəssisə, təşkilat və orqan tərəfindən hazırlanır. Bu zaman yeni iş yerinin ixtisas xarakteristikası, subyektin ilkin baza təhsili və real potensial imkanları nəzərə alınır. Onun əvvəlki baza təhsili ilə yenidən alacağı ixtisas arasındakı yaxınlıq və fərqlər müəyyənləşdirilir. Bundan sonra həmin pedaqoji işçi ilə lazımi söhbətlər, fikir mübadiləsi, məsləhətləşmələr və s. aparılır, onun şəxsi arzusu və razılığı əsas götürülür, müvafiq təqdimat-sifariş hazırlanır. Təqdimatda yeni iş yerinin adı (ixtisas, fənn) onun üçün qoyulan tələblər, subyektin potensial imkanlarının həmin tələblərə uyğunluq səviyyəsi, yeni iş yeri üçün tələb olunan bilik və bacarıqların həcmi əsaslı şəkildə qeyd edilir, habelə mütəxəssisin yeni alacağı təhsilin keyfiyyəti, müddəti və nəticəsi ilə əlaqədar müqavilə şərtləri göstərilir. İxtisasartırma və yenidən hazırlanma tədris müəssisəsinin təkliflərinə reaksiya verilir. Yenidən hazırlanma təhsili verən müəssisənin (strukturun) təklifləri araşdırılır, real tələbatı ödəyəcək tədris proqramlarına müsbət reaksiya verilir, həmin müəssisə ilə əlaqə yaradılır, təhsil müddəti müəyyənləşdirilir, yenidən hazırlanacaq mütəxəssisəyə bu barədə məlumat təqdim edilir, planlaşdırma işi aparılır. Zəruri hallarda hələ mövcud olmayan, lakin real tələbatı uyğun gələn yeni tədris proqramlarının hazırlanması üçün təkliflər verilir. Tərəflər arasında razılıq əldə edildiyi halda müvafiq müqavilə-kontrakt imzalanır. Bu rəsmi sənəddə təhsil xərcinin ödənilməsi, nəticənin keyfiyyəti və cərimə sanksiyalarının tətbiqi şərtləri mütləq qeyd olunur. Bundan sonra müdavimin müvafiq sənədlər, rəsmi göndəriş məktubu ilə birlikdə yenidən hazırlanma tədris müəssisəsinə göndərilir. Sənədləri müdavim özü şəxsən tədris müəssisəsinin müəhibə komissiyasına təqdim edir. Yalnız müəhibə komissiyasının müsbət qərarından və təhsil xərci ödənildikdən sonra müdavim yenidən hazırlanma təhsilinə qəbul olunur.

Fiziki şəxs tərəfindən verilən sifariş. Hər bir pedaqoji işçi və ya pedaqoji təhsili olan hər bir fiziki şəxs öz arzusu, təşəbbüsü (bir sıra hallarda işlədiyi müəssisədə əmək münasibətlərinin dəyişdiyinə görə) ilə də yenidən hazırlanma təhsilinə cəlb oluna bilər. Bu prosedura adətən yenidən hazırlanma tədris müəssisəsinin təklifləri ilə tanışlıqdan başlayır. Gələcək müdavim arzu etdiyi ixtisasa uyğun tədris proqramını seçir və tədris müəssisəsinə sifariş təqdim edir. Sifariş məktubunda ilkin baza təhsilini və almaq istədiyi ixtisasın göstərilməsi vacibdir. Cavab məktubunu alandan və müqavilə şərtləri ilə tanış olandan sonra şəxsi müqavilə bağlanır. Müqavilədə təhsil xərcinin miqdarı, onun kursun əvvəlində ödənilməsi, nəticənin keyfiyyəti və cərimə sanksiyalarının tətbiqi şərtləri qeyd olunur. Bundan sonra müdavim heç bir rəsmi idarə göndərişi olmadan müvafiq sənədlərini tədris müəssisəsinin müəhibə komissiyasına şəxsən təqdim edir. Yalnız müəhibə komissiyasının müsbət qərarından və təhsil xərci ödənildikdən sonra müdavim yenidən hazırlanma təhsilinə qəbul olunur. Öz arzusu ilə bu təhsilə qəbul olunanlara gələcəkdə müvafiq işlə təmin olunmaları üçün zəmanət verilmir. Yenidən hazırlanma təhsili üzrə təkliflər həm dövlət, həm də qeyri-dövlət müəssisələri tərəfindən verilə bilər. Hər iki halda təklif olunan tədris proqramları müvafiq dövlət standartlar, çərçivəsində hazırlanmalıdır. Təklifləri dövlət təhsil müəssisələri müvafiq dövlət sifarişinə, fiziki şəxslər tərəfindən verilən sifarişlərə, müəssisənin öz təşəbbüsünə və ayrı-ayrı konsern, şirkət, assosiasiya və təşkilatların sifarişinə uyğun hazırlayır. Qeyri-dövlət müəssisələri isə öz təkliflərini şəxsi sifarişlərə, ayrı-ayrı konsern, şirkət, assosiasiya və təşkilatların sifarişlərinə, habelə müəssisənin öz təşəbbüsünə uyğun verir. Yenidən hazırlanma təhsil müəssisələri təklifləri tərtib edən zaman öz daxili imkanlarını (kafedra, şöbə, tədris-metodika kabinetləri, dekanlıq və s.) bir daha müəyyənləşdirir, təchizat məsələlərini araşdırır, tədris prosesinin yüksək səviyyədə təşkili üçün real şərait yaradır, öyrəndənləri hazırlayır. Kursların tədris proqramlarının müasir tələblərə cavab verməsinə, onların informasiya təminatının yüksək səviyyədə olmasına, sifarişçilərin digər tələblərinin nəzərə alınmasına say göstərir, müdavimlərin baza təhsili və alacaqları yeni ixtisas üzrə xüsusi differensasiya ilə hazırlanmış tədris proqramları arasındakı fərqi 1269 saatdan artıq olmamasına xüsusi diqqət yetirir. Yenidən hazırlanma kursları üçün tərtib edilmiş tədris proqramları ekspert və mütəxəssis rəylərinə təqdim olunur və yalnız bundan sonra müvafiq qaydada təsdiq edilərək sifarişçilərə çatdırılır. Təkliflər sifarişçilərə məktub, radio, televiziya, reklam, internet şəbəkəsi və s. vasitəsi ilə ötürülür. Təkliflərə müsbət reaksiya əldə edildiyi təqdirdə planlaşdırma işi aparılır, sifarişçilərlə əlaqə saxlanılır və müvafiq müqavilələr imzalanır. Müdavimlərin qəbulu ilə əlaqədar müəhibə komissiyası yaradılır. Komissiya təqdim olunmuş sənədlərin bu və ya digər ixtisas uyğunluğunu yoxlayır və qəbul barədə qərar çıxarır. Yenidən hazırlanma kurs məşğələləri müasir təlim

texnologiyasına uyğun aparılır, kursa qəbul və buraxılış zamanı fənnin xüsusiyyətindən asılı olaraq yazılı, şifahi açıq tipli suallardan, test sorğularından və s. geniş istifadə olunur.

Bu gün dünyada xalq təsərrüfatının müxtəlif sahələrində fəaliyyətin texnologiyalaşdırılması (alqoritmləşdirilməsi) təhsilin, intellektin və yeni biliklərin əldə edilməsinin əhəmiyyətini artırmaqdadır. Sosial, o cümlədən peşə və qeyri-peşə sahələrinin bir-biri ilə qarşılıqlı təsiri multikultural mühitin, yanaşmaların, baxışların, düşüncələrin, mədəniyyətlərin çoxcəhətliliyi və rəngarəngliyi cəmiyyətin, mühitin, elmin, şüurun, sosial rifahın, həyat şəraitinin dəyişmə sürətinin artması fonunda insan resurslarının və insan kapitalının əhəmiyyətini bir daha ortaya qoyur.

Əvvəlki dövrlərdə “kədr resurslarının inkişafı” dar mənada insanların təkmilləşməsi kimi şərh edilərsə də, müasir dövrdə gələcək inkişaf üçün resurs kimi baxılır (Amartya, 1998: 734). Artıq müasir insan informasiya cəmiyyətinin bir parçası olmaqla onun tələblərinə cavab verə və yeni dövrün texnoloji yeniliklərinə uyğunlaşmaqla yanaşı, eyni zamanda gələcəyin daha mürəkkəb texnologiyalarını istifadə, idarə və yarada bilən hərtərəfli inkişaf etmiş şəxsiyyət modelini formalaşdırmaqdadır. Təsədüfi deyil ki, 1986-cı ildə Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş Assambleyası tərəfindən qəbul edilmiş İnkişaf Hüququ haqqında Bəyannamədə **“insan kapitalı – inkişafın əsas mərkəzi subyektidir”** kimi nəzərdən keçirilmişdir (UNESCO World education report, 2000: 85). Belə inkişaf prosesinin özü birbaşa təhsillə bağlı olduğu üçün bu ümuminkişaf tendensiya fasiləsiz (ömürboyu) təhsilin əsas komponenti olan əlavə təhsilin və onun istiqamətlərinin də sosial sifarişə uyğun modernləşməsinə tələb edir.

Öz növbəsində bazar iqtisadiyyatının və yeni iqtisadi münasibətlərin formalaşması, sürətli informasiyanın və yüksək texnologiyaların inkişafı ilə əlaqədar cəmiyyətin hər bir fərdi həm sosial, həm iqtisadi, eləcə də mədəni sahələrdə əsaslı dəyişikliklərin birbaşa iştirakçısına çevrilir. Yeni qlobal və meqa iqtisadi təsisatlar iş, bilik və bacarıqların yeni formalarını yaradır, təkmilləşdirir, tələb edir və qiymətləndirir. Bu halda yatırım maddi resurslara deyil, əmək ehtiyatlarına və sosial kapitalla qoyur.

Qeyd edilənlər Azərbaycanda fasiləsiz təhsil sistemində əlavə təhsilin rolunun artması onun əsas istiqamətləri və təşkilati modelləri ilə şərtlənir.

Ədəbiyyat

1. <https://e-qanun.az/framework/1840>
2. <https://e-qanun.az/framework/5363>
3. <https://e-qanun.az/framework/767>
4. Azərbaycan müəllimi. (2009). 13 noyabr. 2 s.
5. <https://e-qanun.az/framework/41708>
6. Bocharova, V.G. (1996). Strategiya i tekhnologiya obrazovaniya v oblasti sotsialnoy raboty.
7. <https://edu.gov.az/az/esas-senedler/3050>
8. Əliyeva, A. (2016). Azərbaycan Respublikasında pedoqoji kadrların əlavə təhsili: problemlər, perspektivlər. Bakı.
9. Azərbaycan müəllimi. (2010). 23 iyul, s.3.
10. <https://www.e-qanun.az/framework/46943>
11. <https://e-qanun.az/framework/20045>
12. Amartya, S. (1998). Human Development and Financial Conservatism. World Development, Vol. 26, No. 4
13. World education report 2000. (2000). The right to education: towards education for all throughout life. UNESCO: UNESCO Publishing, Printed in France, Paris.

Rəyçi: p.ü.f.d. Şahkəram Məmmədov

Göndərildi: 17.07.2022

Qəbul edildi: 14.09.2022